

GÖMÖRI GYÖRGY

James Strachey, Békássy Ferenc barátja és levelezője

James Beaumont Strachey, a Strachey dinasztia legfiatalabb tagja hat évvel volt idősebb Békássy Ferencnél, akit egy Lulworth Cove-ban rendezett táborozáson ismert meg 1911 végén, miután a fiatal magyar diákok a bedalesi középiskola elvégzése után fölvtették történelem szakosnak a Cambridge-i Egyetemre. Az elsőéves Békássy széles körű nyelvtudásával és műveltségével olyan mély benyomást tett nemcsak Stracheyre, hanem John Maynard Keynesre, a King's College közgazdász tanárára, hogy az utóbbi meggyőzte Jamest, javasolja Békássyt felvételre az „Apostolok” (Cambridge Conversazione Society) nevű exkluzív vitaklubba. James már 1908 óta tagja volt ennek a társaságnak, ahová őt legidősebb testvére, Lytton ajánlotta be,¹ de egy évvel később búcsút mondott a Trinity College-ban folytatott tanulmányainak, és a Spectator nevű folyóirat segédszerkesztője lett.² Bár Londonba költözött, James Strachey nem lett hűtlen a „Társasághoz”, gyakran járt le a következő években a cambridge-i vitaklub üléseire, amelyekről gyakran beszámolt Rupert Brooke-nak a vele folytatott levelezésben.

Jamesnek, Lyttonhoz hasonlóan, fiatal korában gyakori homoszexuális kapcsolatai voltak, de nem volt bátyjához hasonlóan „elkötelezetten” meleg, az első világháború után, 1920-ban megnősült, és feleségével, Alix Sargent-Florence-szel (1892–1973) Bécsbe ment nászútra, Sigmund Freudhoz, pszichoanalízisre. Korábban az ugyancsak biszexuális Brooke-ba volt „szerelmes”, és abban, hogy gyorsan összebarátkozott Békássyval, nyilvánvalóan szerepet játszott a fiatal magyar előnyös külseje meg az is, hogy Maynard Keynes kérte, ajánlja be Békássyt az „Apostolokhoz”. Ez 1912. január végén történt, amikor James Strachey kicsit idegesen megkérdezte „Signor Békássyt”, akar-e tagja lenni az „Apostoloknak”, és ezt a kérdést az első éves egyetemista kitörő örömmel fogadta, úgy érezve magát a felkéréstől, mint „hal a vízben”.³ Pár nappal később Strachey azt írja Brooke-nak az „Társaság” ezúttal több idősebb tag által látogatott ülését ismertetve: „Békássy nagyon izgatott és rendkívül intelligens”, majd pár sorral később: „valóban minden tekintetben csodálatra méltó”.⁴ Érdekes módon erre Rupert Brooke is reagál, Münchenből ezt írja barátjának: „Kértem már tőled, hogy gratulálj a nevemben Békássynak és Luce-nak?” De azért gúnyosan hozzáteszi: „tehed németül is. Azt gondoltam, meg kéne írnom egy posztumusz leveletem a Hunnak.”⁵ Mivel ekkoriban a „Hun” a németek gúnyneve Angliában, Rupert Brooke-nak egy időbe telik, amíg rájön, hogy „Farry”(!), aki tehetséges költő, bár beszél németül, politikailag nem nagyon rokonszenvezik Vilmos császár Németországaival. Brooke már korábban (1911 novemberében!) féltékeny Békássyra: mindketten szerelmesek Noël Olivierbe, és az angol költő úgy gondolja, hogy mivel iskolatársak voltak Bedalesben, Noëlnek több köze van a művelt és okos Békássyhoz, mint őhoz. Ugyanakkor naívnak tartja Békássyt, vajon rájött-e már, hogy James Strachey mennyire homoszexuális.⁶

James Strachey leveleiből tovább követhetjük Békássy Ferenc életét 1912-ben. Amikor ennek az évnek novemberében két új tagot választanak be az „Apostolokba”, ehhez már kell a közben „Apostolok”-titkárrá választott magyar történészhallgató szavazata is: a klasszika-filológus Frank Blisst, kollégiumi társát éppen ő ajánlja, a másik tagjelöltet történetesen Ludwig Wittgensteinnek hívják. Wittgenstein híre nagyon gyorsan eljutott Békássyhoz, és adatunk van rá, hogy hamarosan találkozott is Bertrand Russell filozófus Trinity College-beli szobájában.⁷ Hónapokkal ezután került sor az új „Apostol”-tagok megválasztására: erről Lytton Strachey egy levele tudósít legrészletesebben. Lytton – szokása szerint – kissé gúnyosan fogalmaz: „Keynes... azonnal látta, hogy ez az ember [Wittgenstein] zseni, és hogy feltétlenül meg kell választani. A többiek (miután Békássy kissé ingadozott) ugyancsak szenvedélyesen mellette voltak... Békássy olyan kedves fiú, hogy bár szerelmes Blissbe, még Wittgensteint is szereti. Ezek hárman, kellene, hogy nagyon jól kijöjjenek egymással.”⁸ Bár Wittgenstein egyik életrajzírója szerint Békássy „lenézte” a mérnökből lett osztrák filozófust, ez csak legenda,⁹ inkább arról lehetett szó, hogy tudta, az emberkerülő és titkoltan homoszexuális

Wittgenstein sohasem fog részt venni a „Társaság” munkájában, tehát nem érdemes taggá választani – ebben ugyan igaza volt, de idősebb barátai kedvéért végül ő is megszavazta ezt a tagfelvételt.

Békássynak csak két levele maradt fenn James Stracheyhez, ezek közül az elsőt Ferenc Schluderbachból írta 1912. szeptember 5-én. Itt, a dél-tiroli hegyekben nyaralt egyik hugával, és barátságos, tréfás hangú levelében, amiben „nagyapónak” (Gran’pa) nevezi Jamest, voltaképpen csak egy érdekes közlés van: a magyar egyetemista nem felejtette el cambridge-i barátait, sőt: rábeszélte Maynard Keynesre, hogy látogassa meg őt és családját Magyarországon.¹⁰ Ez a látogatás meg is történt 1912. szeptember második felében, vagyis még a cambridge-i trimeszter kezdete előtt, részleteiről Keynes be is számolt anyjának, illetve fiúbarátjának, Duncan Grantnak küldött leveleiben.¹¹ Mivel Keynes már hónapokkal előbb megtudta, hogy Békássy Noël Olivierbe szerelmes, ekkor már nem a korábban remélt homoerotikus partnerének tekintette fiatal magyar védencét, hanem vállalta mellette a gondoskodó nagybácsi szerepét, joggal idézhette hát Békássy schluderbachi levelében Jamesnek a meghívással kapcsolatban a Térdszalagrend jelszavát: „Szégyellje magát, aki rosszra gondol.”¹²

De 1912 októberében történt valami, ami – úgy tűnik – bonyolította Békássy kapcsolatát a legfiatalabb Strachey testvérrel. Október 27-én Ferenc találkozott Noël Olivierrel, és szerelmet vallott neki, ami – egy Rupert Brooke-nak írt levélből úgy tűnik – megijesztette a már húszéves, de a fizikai kapcsolatoktól szigorúan tartózkodó orvostanhallgató lányt. Illetve nemcsak a jó barátnak vélt Békássy vallomása, hanem James Strachey hasonló érzelmeinek tudomásul vétele: „ha következetes akarok lenni, vigyáznom kell, hogy ne gyűlöljek minden fiatalembert. Majdnem öngyilkos lettem (!), amikor kiderült, hogy Békássy is megkapta ezt (Szerelem, szerelem), és kétségbe vagyok esve James miatt.”¹³ Rupert Brooke, bár meglehetősen féltékeny Békássyra, válaszlevelében próbálja megnyugtatni Noëlt: mindössze „diákszerelemről” (*calf-love*) van szó, ebbe nem szabad, de nem is lehet belehalni.¹⁴

James Strachey ezekben a hónapokban különböző meghívásokkal (színház, balett, vacsora) bombázta Noëlt, aki különböző tréfás megszólításokkal leveleiben el is fogadta ezeket, jelezve, hogy mint közeli baráthoz ragaszkodik ugyan Jameshez, de udvarlónak nem veszi komolyan. A korabeli fényképek alapján James egy félnék, szemüveges kis ember, nem olyan, akit a lányok felnőtt férfinek, komoly partnernek tartanak. Ez lehetett Békássy véleménye is, 1913 során csak egyszer reagál Noël Jamest illető vicces jelzőjére a következő, ugyancsak tréfás szavakkal: „A »gyönyörű« James – na, ettől egy kicsit elfog a féltékenység.”¹⁵

Más szóval tovább tart a barátság Ferenc és a legifjabb Strachey között. Ezt bizonyítja a második, Jamesnek küldött Békássy-levél, amit az 1912–13. év első őszi trimesztere után Békássy még Angliában, Petersfieldben kezdett, hogy aztán már Svájcban fejezze be. Ez a levél egy bedalesi látogatás leírásával kezdődik, majd szerzője rátér arra: sajnálja, hogy nem tanult meg oroszul, mert jól érzi magát a helyi Jarincov családnál,¹⁶ akik oroszok, és sejtí, hogy az orosz költészet másképpen gazdag, mint a nyugat-európai. Ezenkívül Békássy egy bekezdést szentel a Petersfield mellett lakó Edward Thomasnál (a későbbi első világháborús költőnél) tett gyakori látogatásának. Az is benne van ebben az 1912. december 20-án elkezdett levélben, hogy a magyar költőnek elege van Cambridge-ből, de nem akar hazamenni Sennyére, és a karácsonyi ünnepek után új barátjával, az ausztrál Peter Grant-Watsonnal együtt Svájcba utazik. A levél utóirata meg is adja a pontos címet: „Hotel Rosal, Chateau d’Oex [sic]”.¹⁷

Békássy síelni szeretett volna Svájcban, de a tervezett sportból sok, hotelben töltött idő lett – amiben benne volt az új, 1913-as év köszöntése is. Ezt alighanem pezsgőzéssel ünnepelték, és alighanem ezen az éjszakán történt az a különös epizód, amiről később Békássy beszámolt James Stracheynek, aki aztán ezt továbbadta a vele sűrű leveleket váltó Noëlnek. Mivel Békássy Svájcban Grant-Watsonnal együtt továbbutazott Párizsba, ahol két napot töltöttek, többek közt meglátogatva Gertrude Stein írónőt,¹⁸ majd a Londonba való visszatérés után hamarosan elutazott Berkshire-be, a keltezés nélküli levél Noëlnek 1913. január 9-én vagy 10-én születhetett, rögtön azután, hogy Noël megkapta orvosi vizsgaeredményeit. Erre utal Strachey levelének első bekezdése, amiben gratulál Noëlnek, aki még a vártnál is jobb jegyet kapott biológiából.¹⁹ De halljuk a levél folytatását, ami egy James lakásán töltött estről szól, amin ott voltak Pophamék (Hugh Popham és felesége, Bryn, Noël nővére), valamint „Harry and Farry (vagy Heri és Feri)”, valamint a „sárkányembernek” nevezett Sydney Waterlow.²⁰ Ezután James Strachey így folytatja:

„Békássy, ahogy te mondanád, egészségesebbnek tűnt, mint bármikor korábban, és ma elment Berkshire-be Lyttonnal.²¹ Elmondott nekem egy különös történetet arról, hogy egy tiszteletre méltó, középosztályhoz tartozó fiatal angol hölgy ötnapi ismeretség után házasságot ajánlott föl neki. Ez elég furcsa, nem gondolod? Miután valaki Claphamben él 20 évig, hogy utána elmenjen a Chateau d'Oexbe, és házasságot ajánljon egy magyarnak a Hómezőn? Ő [Békássy] elég kegyetlenül, erre semmit sem válaszolt, és másnap Párizsba távozott.”²²

Az 1913-as Békássy–Noël–James-levelezésből tudjuk, hogy Noël hódolói gyakran találkoztak, egyben James könyvet küldött Noëlnek, amelyből Ferenc olvasott föl a lánynak és társaságának.²³ Békássy, mivel gyakran látta Londonban Jamest, néha csak képeslapokat küldözgetett neki külföldről, az egyiken azt kérve, James foglaljon jegyet a Ballets Russe londoni előadására, Stravinsky *Petruska* című balettjére.²⁴ Mindketten látták Nizsinszkijék fellépését, és úgy tűnik, James Strachey részben ennek hatására döntötte el, hogy ellátogat Moszkvába, ahol Gordon Craig angol rendező is megfordult nem sokkal korábban.²⁵ Ez a látogatás nagyon fontos szerepet játszott az addig csak könyvkritikákat író szerző sorsának alakulásában.

James Strachey nem állt egyedül az angol írók és kritikusok között a moszkvai színház és balett iránti érdeklődésével. Mint azt Rupert Brooke-nak írja, nemrég Moszkvában járt H. G. Wells, és [Harley Granville] Barker ma érkezik.²⁶ De színházi élményeinél fontosabb volt az a döntése, hogy – orosz mintára? – szakállt növeszt: ezzel nemcsak külseje változott meg, hanem olyan magabiztossá tette az addig félnék Jamest, hogy nem sokkal később több nő udvarlását kellett elhárítania.²⁷ (Még Noël is sikerült meghódítania, 1932-től hosszú szerelmi viszonyt kezdett az akkorra már többgyerekes orvosnővel.)²⁸ És mivel végiglátogatta Európa szinte összes érdekesebb színházát, volt miről beszámolnia az ugyancsak kozmopolita érdeklődésű Brooke-nak. Ez egy olyan hosszú levélben történt, amit James Strachey már Londonba visszaérkezése után írt barátjának, s aminek magyar vonatkozása is van, mert a színházrajongó Budapestre is eljutott, méghozzá valószínűleg Bécs és Firenze között, 1914 májusában.²⁹

Nem biztos, hogy James Békássyval Budapesten találkozott, lehet, hogy Bécsben³⁰. Ahol, meg lehet, már sokat hallott Sigmund Freudról, akinek aztán egész életére leghűségesebb hívévé szegődött, fordítója és a nagy pszichoanalitikus angolra fordított, huszonnégy kötetes *Összes Műveinek* szerkesztője lett.³¹ Strachey utolsó, már idézett fenti levelében Hevesi Sándorról kicsit lebecsülő módon ír, nem világos, hogy a Thália színház rendezőjének Shakespeare- vagy Shaw-előadását, vagy egy balettrendezését látta-e Budapesten.³² Ahová aztán, úgy tűnik, többé már nem kívánt eljutni, bár 1920 után Bécsben még hosszabb időt töltött Freud társaságában, illetve analízisében.

Nem tudjuk pontosan, mikor találkozott James Strachey utoljára Békássy Ferencel. Lehet, hogy még nagyjából feldogozatlan levelezésében erről is szó esik. De egy biztos: mindketten részt vettek az „Apostoloknak” az első világháború előtti utolsó vacsoráján, 1914. június 26-án. Erről fennmaradt egy vendéglista, ahol a harminc résztvevő közül kilencedik helyen áll James Strachey aláírása (Rupert Brooke mellett), és tizenkilencedik helyen Békássy (a világháborúban ugyancsak elesett Bliss mellett).³³ Ezen a vacsorán Békássy volt az egyetlen más nemzetiségű „Apostol”-tag, ekkor mondott le titkárságáról, adta azt át a cambridge-i egyetemista Frank L. („Peter”) Lucasnak.³⁴ Pár héttel később cambridge-i diplomával a zsebében Békássy Ferenc elhagyta második hazáját, Angliát, hogy aztán Svájcban keresztül hazatérjen, és miután behívták katonának, az orosz fronton 23 éves korában hősi halált haljon. Barátja, James jóval tovább élt: 1967-ben hunyt el, nyolcvanévesen.

JEGYZETEK

¹ *Friends and Apostles, The Correspondence of Rupert Brooke and James Strachey 1905–1914*, szerk. Keith HALE, Yale University Press, New Haven and London, 1998, 10.

² *Uo.*, 51.

³ *Uo.*, 213. Ez reggelizés alkalmával történt, de nem „tojásssütés közben”, ahogy ezt a legendát Lubenow gondolta, mert a kollégiumi inas már behozta a kész reggelit: William C. LUBENOW, *The Cambridge Apostles, 1820–1914*, Cambridge, 1998, 44.

⁴ *I. m.*, 219.

⁵ *I. m.*, 220. Gordon Luce-t Békássyval egy időben vették föl az „Apostolokhoz”.

⁶ Rupert BROOKE Noël OLIVIERnek, *Song of Love. The Letters of Ruper Brooke and Noël Olivier 1909–1915*, szerk. Pippa HARRIS, Bloomsbury, 1991, 138–139.

⁷ BÉKÁSSY Ferenc Noël OLIVIERnek: „És az osztrákról, aki itt van, hallottál már? 20 éves, és a múlt trimeszterben hosszas mérlegelés után úgy döntött, hogy a repüléstan helyett inkább a morális tudományokat választja, és itt marad...”, *Békássy Ferenc szerelmes levelei*, szerk. GÖMÖRI György, WEINER SENNYEI Tibor, ford. Balogi Virág, Aranyamadár, Budapest–Zsennye, 213, 45. A Békássy-levelek közlésének engedélyéért köszönet illeti Tamsin Majerust (Nottingham). A Russellnél való találkozásról: *A Portrait of Wittgenstein as a Young Man. From the Diary of David Hume Pinsent 1912–1914*, szerk. G. H. von Wright, Basil Blackwell, Oxford, 1990, 4.

⁸ Idézi: Ray MONK, *Ludwig Wittgenstein. The Duty of Genius*, Jonathan Cape, London, 1990, 68. Magyarul: GÖMÖRI György, *Magyar „Apostol” Angliában. Tanulmányok és versek Békássy Ferencről*, Savaria University Press, 2020, 20. és 28.

⁹ Brian MCGUINNESS, *Wittgenstein, A Life. Young Ludwig (1889–1921)*, Penguin Books, Harmondsworth, 1988, 151.

¹⁰ BÉKÁSSY James STRACHEYnek, British Library, Ms Additional 60658, f.75–76. *The Alien in the Chapel. Ferenc Békássy: Rupert Brooke’s Unknown Rival, Poems and Letters*, szerk. George GÖMÖRI, Mari GÖMÖRI, Skyscraper, 2016, 214. Stracheynek Békássyhoz írt levelei elpusztultak 1945 elején, amikor szovjet katonák kifosztották a zsennyei kastélyt.

¹¹ British Library, Additional MS 57931, fol. 34, illetve Keynes Papers, MS PP/45/ 168/7,182/183. GÖMÖRI, *Letters by John Maynard Keynes from Hungary and Vienna*, Hungarian Review, November 2015, 69–73.

¹² GÖMÖRI, *The Alien...*, i. m., 215.

¹³ Noël OLIVIER Rupert BROOKE-nak, Tuesday: Nov 26th? [1912], *Song of Love*, i. m., 228. Békássy erről ezt írja: „James... elég nyomorultul volt... ez többnyire miattad alakult így.” Tizenharmadik levél, 1912. október 30. GÖMÖRI-WEINER, i. m., 67–68.

¹⁴ *Song of Love*, i. m., 230. Noël 1920-ban ment férjhez egy Arthur Richards nevű walesi orvoshoz. Lánya, Angela Harris őrizte meg levelezését Békássy Ferencsel.

¹⁵ GÖMÖRI, *The Alien...*, i. m., 144. (saját fordításomban).

¹⁶ BÉKÁSSY James STRACHEYnek, British Library, MS Additional 60658, f.79–80. Jarincovéről részletesen: GÖMÖRI György, *Békássy Ferenc és az orosz irodalom = Magyar „Apostol”, i. m., 59–65.*

¹⁷ Idézett levél, 80. Ezt a második, már Svájcából küldött levelet angolul már közöltem a Hungarian Review Vol. 4, No. 3 számának 78–80. oldalán.

¹⁸ GÖMÖRI, *The Alien...*, i. m., 111. Stein egy Mabel Dodge-hoz írt levelében beszél Grant-Watson kétnapos párizsi látogatásáról, és ezt írja: „A második nap magával hozott egy teljesen elragadó (*delightful*) magyar hazafias költőt, aki 18 éves, és most Angliában tanul. Elbájolónak találtam.” Idézi: Suzanne FALKINER, *The Imago, E. L. Grant Watson and Australia*, UWA Publishing, Crawley, Western Australia 6009, 196.

¹⁹ James STRACHEY Noël OLIVIERnek, British Library, Additional MS 60683, f.173.

²⁰ Harry Hobson (1891–1973) az Olivier család barátja, mérnök. Sydney Waterlow (1878–1944) diplomata és író (legismertebb műve: *Shelley*, 1900).

²¹ Lytton STRACHEY (1880–1932) az *Eminent Victorians* (1918) szerzője. Erről a látogatásról más forrásból is tudunk: BÉKÁSSY Noël OLIVIERnek, GÖMÖRI, *The Alien...*, i. m., Tizenhetedik levél, 1913. január 11., Berkshire-ből.

²² James STRACHEY Noël OLIVIERnek, „Wednesday”, keltezés nélkül, de 1913. január 9–10-én. (Tamsin Majerus tulajdona.) Békássy valószínűleg megmondta neki az angol lány nevét, de Strachey csak azt tartja fontosnak említeni, hogy az illető Claphamban, Dél-Londonban nőtt föl.

²⁴ BÉKÁSSY James STRACHEYnek, British Library, MS Additional 60658, 84.

²⁵ Gordon Craig (1872–1966) angol rendező, fő műve *On the Art of the Theatre* (1911). Konsztantyin Sztanyiszlavszkij kérésére 1911 decemberében ő rendezte meg a *Hamletet* a Moszkvai Művész Színházban. Craig befolyásos, *The Mask* című színházi folyóiratát Brooke és James Strachey is olvasták, levelezésükben Craiget „Ted” vagy „Teddy” néven emlegetik: HALE, i. m., 279.

²⁶ James STRACHEY Rupert BROOKE-nak: HALE, i. m., 276–277.

²⁷ „BÉKÁSSY találkozott vele külföldön az új szakállával, és úgy találta, nagyon előkelőnek tünik: és nyilván sokat kapott a képtárakból és koncertekből, meg a cigányokból”(?). *Song of Love*, i. m., 270. Nem tudni, itt orosz cigányokról van-e szó. Noël Oliviernek Strachey nem nagyon írt utazásairól, inkább Margeryvel, Noël testvérével tartotta a levélkapcsolatot, Margery Olivier két levelet is írt neki Bécsbe: British Library, MS Additional 60684, f.104 és 106. Margery második (1914. április) Jamesnek írt levelében arról is beszámol, hogy Békássy társaságában látott egy jó Csehov-előadást Londonban.

²⁸ Sarah WATLING, *Noble Savages. The Olivier Sisters. Four Lives in Seven Fragments*, Vintage, 2019, 275.

²⁹ A James által látogatott színházak listája a következő: „Paris, Düsseldorf, Cologne, Berlin, Dresden, Warsaw, Moscow, Vienna, Buda Pest [sic], Florence” HALE, i.m.,279.

³⁰ Fennmaradt Frederic (Ben) Keelingtől a budapesti polgármester titkárának James Strachey számára 1913-ban írt ajánlólevele: British Library, *Strachey Papers*, Vol.XVIII, Additional 60672, f.99.

³¹ Freud nagyon elégedett volt Strachey fordításaival. „James Strachey”, (Wikipedia)

³² „I suspect Hevesy & Buda-P being frauds” (Azt gyanítom, Hevesi és Buda-Pest csalnak), HALE, i. m. Hevesi Sándor (1873–1939) a Thália Színház és 1908–1915 között a Nemzeti Színház rendezője, G. B. Shaw magyar fordítója.

³³ Minutes of the Apostles, Vol.XV., King’s College Archive Centre. Megjelent fakszimilében: Hungarian Review, March 2020, 60.

³⁴ *Uo.*, 59.